

Heraclit el Mitògraf: noves dades per a la datació de la seva obra¹

Daniel Ramon

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

daniel.ramon@uab.cat

Recepció: 21/1/2009

Resum

Es coneix amb el nom d'Heraclit el Mitògraf l'autor de l'opuscle mitogràfic *περὶ ἀπίστων* («Històries increïbles»), de qui no tenim cap notícia. Fins ara apareix a les llistes d'autors com a hel·lenístic, fonamentalment perquè cita Arat al cap. 39 («Sobre els bous d'Hèlios») de la seva obra. Els editors han identificat el passatge amb el vers 132 dels *Phaenomena* d'Arat, però una lectura detinguda d'aquest capítol i del vers revela que en realitat Heraclit no està citant l'obra d'Arat, sinó l'escoli al vers 132, que conté tota la informació recollida en l'esmentat capítol. En base a aquesta apreciació podem conjecturar que l'autor del *περὶ ἀπίστων* cita Arat en tant que *corpus Arateum*, el qual contenia, a més dels *Phaenomena*, biografies de l'autor, comentaris al text, altres obres de caràcter astronòmic i nombroses il·lustracions. Aquest 'Arat' va gaudir de gran popularitat en tot l'Imperi durant els segles II al IV d.C. Per això i pel lèxic que utilitza, proposem una data per a Heraclit com a mínim contemporània de l'aparició de l'esmentada edició d'Arat, és a dir, no anterior al s. II d.C.

Paraules clau: Heraclit el Mitògraf, mitografia grega, Arat.

Abstract. *Heraclitus the Mythographer: new evidence for dating his work*

We know Heraclitus the Mythographer as the author of the mythographical work *περὶ ἀπίστων* (*On Unbelievable Tales*), but apart from his name we know nothing about him. Up to now he appears into the lists as an Hellenistic author because of the quotation of Aratus in chapter 39 («On the cattle of the Sun») of his work. Editors have identified this passage with line 132 of Aratus' *Phaenomena*, but if we read carefully that chapter and line, we realize that Heraclitus is not quoting Aratus' work, but the scholium on line 132, which contains the same information in Heraclitus 39. Consequently, we can conjecture that the author of the *περὶ ἀπίστων* quotes Aratus from a corpus of *Aratea*, an edition containing not only the text of the *Phaenomena*, but also biographies of the author, commentaries to the text, other astronomic works and several illustrations. That edition was most popular in the Roman Empire from the 2nd to the 4th century

1. Aquest article és el resultat de la recerca integrada en el projecte *Textos mitogràfics en logògrafs grecs i en els escolis menors a Homer. Edició, traducció i comentari* (HUM2006-08652) dirigit pel Dr. Francesc J. Cuartero Iborra i subvencionat pel Ministeri de Ciència i Tecnologia en el marc del Pla Nacional d'Investigació Científica, Desenvolupament i Innovació Tecnològica.

A.D. Relying on this evidence and on the vocabulary, we propose the 2nd century A.D. as *terminus post quem* for Heraclitus and consider him a contemporary of the appearance of the quoted Aratean edition.

Key words: Heraclitus the Mythographer, Greek mythography, Aratus.

τῇ Rosa Araceli Santiago φιλάτῃ διδασκάλῳ καὶ τοῦ Ἑλληνικῶν
τμήματος ἀρίστη εὐεργήτιδι, φιλότατος καὶ ἐκτιμῶν

1. El còdex manuscrit *Vaticanus Graecus* 305² conté l'única còpia coneguda d'un opuscle intitulat ἀνασκευὴ ἢ θεραπεία μύθων τῶν παρὰ φύσιν παραδεδωμένων (*Reconstrucció o guariment de mites tradicionals que van contra les lleis de la natura*)³, més conegut per περὶ ἀπίστων (*Històries increïbles*), per l'epígraf final que identifica Heraclit com a autor⁴. Els primers editors del text al segle XVII, Leone Allacci i Thomas Gale, ja posen de manifest que no pot tractar-se de cap manera del filòsof d'Èfes i que difícilment se'l pot relacionar amb l'Heraclit autor de les *Al-legories d'Homer*⁵.

Allacci, autor de l'*editio princeps* (1641), deixa per a algú altre l'enigma, algú més capaç o més afortunat que tingui la sort de «pescar-ne» la solució, tot encomanant-se a la Pítia⁶.

Gale, en la seva edició de 1671, recull el testimoni d'Allacci i hi afegeix algunes consideracions sobre la possible permutació dels noms Heraclit i Heraclides (o fins i tot Heracleó) que el mateix Allacci ja havia apuntat tímidament: si alguns estudiosos havien confós l'Heraclit autor de les *Al-legories d'Homer* amb Heraclides Pòntic, no és inversemblant pensar que un hipotètic Heraclides autor del περὶ ἀπίστων hagués estat confós amb el mateix Heraclit i que, per error, se li hagués atribuït aquest opuscle⁷.

2. Saec. XIII, chart. mm 250 x 167, f. IX. 209. Copiat (a Constantinoble?) per Theophýlaktos Saponópulos.

3. Traducció provisional a l'espera de la revisió i la lectura posterior de la meua tesi doctoral: *Edició crítica, traducció i comentari d'Heraclit el Paradoxògraf*, sota la direcció de Francesc Cuartero, de la Universitat Autònoma de Barcelona.

4. τέλος Ἡρακλεΐτου περὶ ἀπίστων.

5. Per a un tractament més ampli del tema, vegeu STERN (2003).

6. «Heraclitus est scriptor antiquae notae. Sed inter tot eiusdem nomini scriptores, quisnam ille fuerit, expiscari alius fortunatus poterit. Nonnemo hunc eundem ac Heraclitum illum esse existimabit, cuius elegantissimus atque optimus De Homericis Allegoriis Liber legitur, quem alii sub Heraclidis Pontici nomine, sed falso, euulgarunt. Ego ad Pythiam prouoco.» (ALLATIUS, 1641).

7. «Scio quidem Heraclitum et Heraclidem et Heracleonem aliquoties inter se permutari. Sane liber ille de *Allegoriis Homericis*, quem in hoc corpusculo mox edimus, Heraclitum habuit auctorem; eum tamen sub Heraclidis nomine alii euulgarunt. Nihil igitur obstat, cur non, uiceuersa, Heraclitus pro Heraclide aliquando reperiatur. Quod in scriptore hoc accidisse ueri est simile» (GALE, 1671).

Moltes de les obres d'Heraclides foren resumides per Agatàrquides de Cnidos. Gale, doncs, apunta la possibilitat que aquest opuscle *περὶ ἀπίστων* es correspongui en realitat amb un d'aquests resums, l'*ἐπιτομή θαυμασιῶν καὶ ἐκλογαὶ ἱστοριῶν*, del qual només coneixem el títol i que s'adiu amb el contingut de l'opuscle. Per justificar el doble títol i fer plausible la seva hipòtesi, Gale es basa en l'obra de Palèfat (la qual apareix paral·lelament com a *ἱστορία* i com a *περὶ ἀπίστων ἱστοριῶν*), que tantes semblances formals presenta respecte a l'Heraclit⁸.

Però allò que porta Gale a formular la seva tesi amb més convicció és una coincidència inquietant: el títol del capítol 21 d'Heraclit, *περὶ τῶν ἐν ᾗδου* («Sobre els de l'Hades»), és el mateix que el d'un escrit d'Heraclides que recull Diògenes Laerci. Amb aquestes dades a la mà, Gale no dubta a afirmar que el més probable és que el *περὶ ἀπίστων* sigui l'obra d'Heraclides, de la qual Agatàrquides va fer-ne un resum o epítom, tal com succeeix amb l'obra d'Heraclides *περὶ πολιτειῶν*⁹. Tenint en compte que el text d'Heraclit ha de ser posterior a l'obra d'Arat (com veurem més tard) i que Heraclides Pòntic data del segle IV aC, la hipòtesi de Gale resta anecdòtica.

Sembla que el primer autor que cita el nom d'Heraclit és Eustaci, que parla d'ell i de Palèfat com a «guaridors de mites», i apunta que no és l'Heraclit «obscur, sinó un altre que proposa com a creïbles relats increïbles»¹⁰. Per distingir aquest autor dels altres Heraclits, al *LSJ* el trobem com a *Heraclitus Paradoxographus*. Concorro amb l'opinió de J. Stern que «més aviat podria haver estat anomenat *Mythographus*, atès que ell amb prou feines és un paradoxògraf en el sentit habitual del terme»¹¹ i atès que, tradicionalment, sempre ha estat inclòs entre els mitògrafs i no entre els paradoxògrafs.

2. El DGE¹², en les seves llistes d'autors, cataloga Heraclit com a autor hel·lenístic, mentre que el TLG Canon of Greek Authors el situa senzillament «post IV aC?».

8. «Agatharchides Cnidius multa Heraclidis opera in epitomas redegit; testis fit Photius *Bibl. tme-mate* 214. Inter has eius epitomas recenset ἐπιτομήν θαυμασιῶν καὶ ἐκλογὰς ἱστοριῶν. Atque haec non multum abluere videntur ab his quae tractantur in hoc opusculo. Palaephathi ἱστορία apud multos uenit pro περὶ ἀπίστων ἱστοριῶν. Adde his eundem Agatharchidem in suo quondam apud Photium librum plurimas collegisse fabulosas historias, quae quidem ipsae et apud hunc nostrum occurrunt.» (GALE, 1671).
9. «Illud quoque non uidetur praetermittendum; teste Laertio Heraclides scripsit περὶ τῶν ἐν ᾗδου; ista autem uerba titulum faciunt capitis 21 huius nostri Heracliti. Ego igitur sic censeo libellum hunc esse epitomen operis maioris, cuius auctor fuerat Heraclides; epitomes auctorem puto fuisse Agatharchidem. Liber Heraclidis περὶ πολιτειῶν idem fatum passus est, et forte ab eodem Agatharchide.» (GALE, 1671).
10. Eust. *Od.* 1504.55: STALLBAUM: «ἐνταῦθα δὲ [...] τὸ πολυκέφαλον, τὸ μυριόφθαλμον καὶ τὸ τῶν ἐκατογχείρων ἔχουσι καὶ αὐτὰ τοὺς θεραπεύοντας. ὅποιοι τινες ὁ Παλαίφατος, ὁ Ἡράκλειτος οὐχὶ ὁ σκοτεινός ἀλλ' ἕτερός τις ὁ τοῖς ἀπίστοις προθέμενος ἐμφῆνα πίστιν».
11. STERN (2003): «he is distinguished from others of the same name by *LSJ* as "Heraclitus Paradoxographus", although he might better have been called "Mythographus", since he is hardly a paradoxographer in the usual sense of that term. (I shall, nonetheless, follow convention and continue to use *LSJ*'s epithet)».
12. *Diccionario Griego-Español*, editat pel CSIC sota la direcció de F. RODRÍGUEZ ADRADOS (1980). Vegeu-ne també la recent edició digital, que s'actualitza amb regularitat: <http://www.filol.csic.es/dge>

Les semblances formals amb l'obra homònima de Palèfat i la citació d'un vers d'Arat al capítol 39 potser són les responsables d'aquest error secular, que posa de manifest la poca atenció que ha rebut el text en el moment de ser datat i la manca de revisió d'aquesta dada en publicacions actualitzades.

Heraclit diu, al capítol 39 de l'opuscle («Sobre els bous d'Hèlios»), que ha trobat a la *Iliada* una referència que ell interpreta al·legòricament de la manera següent: que no era lícit als antics sacrificar als déus bous de llaurar, i que això ho afirma també Arat a partir de la mateixa *Iliada*:

Περὶ τούτων οὕτως εὔρον ἀλληγορημένον ἐν Ἰλιάδι· οὐκ ἔξιπν τοῖς ἀρχαίοις ἱεροθυτεῖν βοῦς ἐργάτας· καὶ τοῦτο φησὶ μὲν καὶ Ἄρατος, δῆλον δὲ καὶ ἔξ αὐτῆς τῆς ποιήσεως.

Els editors d'Heraclit havien identificat en aquesta citació el vers 132 dels *Phaenomena* d'Arat, que, dins el context del mite de les edats, acusa els homes de la raça de bronze de ser els primers a menjar bous de llaurar¹³. En realitat, Heraclit no està citant el vers de l'obra d'Arat, sinó l'escoli al vers 132, que remet explícitament a Homer i que parla d'aquesta antiga prohibició, fonamentada en el fet que aquestes bèsties eren tan necessàries com el Sol per obtenir bones collites i procurar aliment als homes:

Schol. Arat. 132: οἱ ἀρχαῖοι ἐφυλάττοντο τοὺς ἐργάτας βοῦς καθιερεύειν. Τοῦτο δὲ καὶ ὁμηρος οἶδε. [...] ἀσεβὲς γὰρ ἦν τὸν ἀρότην βοῦν φαγεῖν. [...] φασι δὲ καὶ τοὺς ἑταίρους τοῦ Ὀδυσσεύς τοιοῦτους βοῦς κατεδηδοκέναι, ὠργίσθαι δὲ τὸν Ἥλιον, ἐπεὶ οἱ ἀροτήρες βοῦς τοῦ ὀρᾶν ἡμᾶς τὸν ἥλιόν εἰσιν αἴτιοι, τροφῆς ὄντες ποριστικοί.

«Els antics es guardaven de sacrificar bous de llaura. Això també ho sap Homer. [...] Perquè menjar-se els bous de llaura era cosa impia. [...] Diuen que els companys d'Odisseu van devorar bous d'aquesta mena, i que Hèlios va enfurismar-se perquè és gràcies als bous de llaura que podem veure el sol, ja que són font d'aliment».

La construcció paral·lela entre l'escoli (οἱ ἀρχαῖοι ἐφυλάττοντο τοὺς ἐργάτας βοῦς καθιερεύειν) i el text heracliteu (οὐκ ἔξιπν τοῖς ἀρχαίοις ἱεροθυτεῖν βοῦς ἐργάτας), de qui fins i tot es podria dir que està parafrasejant l'escoli; la referència explícita del mateix escoli a l'obra homèrica (τοῦτο δὲ καὶ ὁμηρος οἶδε) que recull també l'Heraclit (τοῦτο φησὶ μὲν καὶ Ἄρατος [...] ἔξ αὐτῆς τῆς ποιήσεως [sc. τῆς Ἰλιάδος]), i la presència del mite dels bous d'Hèlios, absents al text dels *Phaenomena*, evidencien que quan Heraclit diu «Arat» s'està referint al corpus arateu i no a l'autor del poema astronòmic.

Que Heraclit citi aquest escoli és molt significatiu, perquè constitueix un punt de partença nou, que estableix un marc radicalment diferent per poder-lo datar. Aquest fet ens indica, primer, que el *terminus post quem* més immediat ja no són

13. Arat. *Phaen.* 132: πρῶτοι δὲ βοῶν ἐπάσαντ' ἀροτήρων.

els *Phaenomena*, com ho era fins ara, sinó l'època en què foren escrits els comentaris grecs a Arat; en segon lloc, el detall que remeti no ja a una obra concreta, sinó a Arat com a autor ens fa pensar que Heraclit, en el moment d'escriure el capítol 39 del seu opuscle, tingués a les mans l'anomenada *Editio Φ* dels *Phaenomena*. El volum d'aquesta edició incloïa, a banda del text d'Arat, una biografia de l'autor i un recull d'obres i comentaris sobre astronomia directament relacionats amb el contingut de l'obra (com ara els *Catasterismes* d'Eratòstenes), així com tota mena d'il·lustracions. Arat va gaudir d'una enorme popularitat en època imperial, la seva obra fou traduïda al llatí per Ciceró i Germànic, i aquesta *Editio Φ* (que es va publicar també en versió llatina) va circular per tot l'Imperi a partir del segle II dC¹⁴, època, d'altra banda, de gran profusió d'escrits al·legòrics i racionalistes¹⁵. També Plutarc recull el mateix passatge arateu al seu tractat *De esu carniū*¹⁶.

Una prova a favor d'aquest argument la trobem a Lactanci, que, de la mateixa manera que Heraclit, cita diverses vegades Arat (pel seu nom o bé pel títol de l'obra), quan, en realitat, el que ha llegit no és el text d'Arat, sinó els anomenats escolis de Germànic, els comentaris posteriors inserits dins la traducció llatina del text arateu:

Lactanci *Diu. Inst. I, 2* (Migne 183 A):
Caesar quoque in Arato refert
Aglaosthenem dicere Iouem cum ex insu-
la Naxo aduersus Titanas proficiscere-
tur et sacrificium faceret in littore, aqui-
lam ei in auspicium aduolasse.

Schol. Germ. (*Bresyg. p. 91*):
Aglaosthenes dicit, Iouis cum ex Naxo
aduersus Titanas proficisceretur et sacri-
ficiū faceret, aquilam ei in auspicio
apparuisse.

Ibídem (237 B): *quod referunt ii qui*
Φαινόμενα conscripserunt, cum de dua-
bus Cancri stellis loquuntur, quas Graeci
ὄνονς uocant?

Ibídem (p. 79, 13)
Sunt in hoc signo in eius testa aliae ste-
llae quas asinos adpellant, Graeci ὄνονς
dicunt.

D'aquí es desprèn, comenta J. Martin, que l'*Editio Φ* en llatí existia ja a les primeries del segle IV. Lactanci s'expressa com qui creu que és Germànic l'autor d'aquests escolis¹⁷.

14. Per a més detall, vegeu MARTIN (1956: 69): «elle [sc. la date] est difficile à fixer; faut-il dire le second ou le troisième siècle de notre ère? En tout cas il est raisonnable de prendre pour limites l'époque d'Hygin, c'est-à-dire le début du second siècle, et celle des Scholies de Germanicus, qui sont, au plus tard, des dernières années du troisième». Vegeu també la introducció als *Scholia in Aratum Vetera* (1974).

15. Vegeu STERN (2003), qui, basant-se precisament en la popularitat d'Arat en aquesta època, postula el segle II dC com a data per a l'Heraclit.

16. Plut. 988a: τὰ δὲ Πυθαγόρου καὶ Ἐμπεδοκλέους δόγματα νόμοι τῶν παλαιῶν ἦσαν Ἑλλήνων ἢ καὶ πυρία καὶ διαταί *** [ὅτι πρὸς τὰ ἄλογα ζῶα δίκαιον ἡμῖν οὐδὲν ἔστι.] Τίνας οὖν ὕστερον τοῦτ' ἔγνωσαν; (Arati *Phaen.* 131)
 'οἱ πρῶτοι κακοεργὸν ἐχαλκεύσαντο μάχαιραν εἰνοδίην, πρῶτοι δὲ βοῶν ἐπάσαντ' ἀροτήρων.'

17. MARTIN (1956: 41).

Un altre detall que cal tenir en compte és l'«error» que comet Heraclit quan dóna la citació literal d' *Il.* X 292 s., uns versos que l'autor posa en boca d'Hècuba:

φηοὶ γὰρ Ἑκάβῃ πρὸς Ἀθηναίαν
σοὶ δ' αὖ ἐγὼ βοῦν ῥέξω ἥνιν εὐρυμέτωπον
ἀδμήτην ἦν οὕτω ὑπὸ ζυγὸν ἦγαγεν ἀνὴρ.

En efecte, Hècuba li diu a Atena:

«Jo t'immolaré una vaca d'un any, d'ample front,
no domada, que fins ara cap home no ha posat sota el jou».

Aquesta citació planteja dos problemes. En primer lloc, que les paraules que Hècuba dirigeix a Atena a la *Ilíada* les pronuncia Diomedes. En efecte, Allacci, autor de l'*editio princeps*, anota «*Iliad. K 292 Diomedes, non Hecuba*»¹⁸, mentre que Westermann va més enllà i en el seu aparat crític proposa corregir Διομήδης (en lloc de Ἑκάβη)¹⁹. No obstant això, a *Il.* VI 274 s., Hèctor, amb unes paraules molt semblants, mana Hècuba que vagi al temple d'Atena i li prometi que sacrificarà dotze vaques d'un any, no domades, per tal que la dea protegeixi la ciutat²⁰. Hècuba repeteix aquesta fórmula davant l'estàtua d'Atena i li promet el sacrifici «si fa miques l'espasa de Diomedes i protegeix la ciutat»²¹. Per donar una explicació plausible a aquest error sense necessitat de corregir el text, cabria conjecturar que Heraclit cita de memòria. Com a home erudit, coneix bé el text homèric i recorda que Hècuba li promet a Atena que li sacrificarà una vaca si la protegeix, però la semblança entre passatges el traeix i cita el passatge de Diomedes, que també va dirigit a Atena i amb les mateixes pretensions. Si hi afegim que a la petició d'Hècuba apareix esmentat el mateix Diomedes, la confusió és més que comprensible.

El segon problema és la citació en si, que aporta la lectura βοῦν ῥέξω, mentre que, al text homèric, hi trobem ῥέξω βοῦν. La majoria d'editors s'inclinen per corregir el text d'Heraclit. Si acceptem, però, que ha citat de memòria, és més lògic pensar que senzillament ha transmutat els dos mots sense adonar-se'n. És cert que la lectura que ofereix Heraclit no acaba de funcionar mètricament, però si tenim en compte que a l'època que proposem per a l'autor ja s'ha perdut la quantitat de les vocals, aquest «error» a la cita és un argument més a favor de la nostra proposta.

En base a tots aquests arguments, doncs, podem conjecturar que el text d'Heraclit en la seva versió definitiva és, com a molt, contemporani de l'esmentada *Editio Φ* dels *Phaenomena* d'Arat, és a dir, no anterior al segle II dC.

18. ALLATIUS 1641: 24.

19. WESTERMANN 1843: 320.

20. *Il.* VI 274-276: καὶ οἱ [sc. Ἀθηναῖ] ὑποσχέσθαι δυοκαίδεκα βοῦς ἐνὶ νηῶ / ἥνις ἡμέστας ἱερευόμεν, αἷ κ' ἐλεήσει / αὐτὸ τε καὶ Τρώων ἀλόχους καὶ νήπια τέκνα.

21. *Il.* VI 305-310: πότνι Ἀθηναίη, ὀυσιπτολι, διὰ θεάων / ἄξον δὲ ἔγχος Διομήδεος, ἡδὲ καὶ αὐτόν / πρηνέα δὸς πεσέειν Σκαίων προπάροιθε πυλάων, / ὄφρα τοι αὐτίκα νῦν δυοκαίδεκα βοῦς ἐνὶ νηῶ / ἥνις ἡμέστας ἱερεύσομεν, αἷ κ' ἐλεήσης / αὐτο τε καὶ Τρώων ἀλόχους καὶ νήπια τέκνα.

3. A banda de tots els elements referents a la història del text, el lèxic del *περὶ ἀπίστων* ens porta a pensar que l'escrit que ens ha arribat no pot ser anterior al segle I aC.

- L'adjectiu *ἐκπληκτος* (cap. 1, sobre Medusa), en el sentit d'*impressionat, estupefacte*, té com a testimonis més antics els Himnes Òrfics 39, 10 (que daten dels segles III-II aC fins als segles I-II dC) i Pol·lux V 22 (segle II dC).
- La forma *ὠρέχθαι*, infinitiu aorist passiu d'*ὠρέγω* (cap. 7, sobre Pasífae) és un *hapax*²².
- El verb *χωρίζομαι* (cap. 8, sobre les Harpies, i cap. 14, sobre les Sirenes), en el sentit d'*allunyar-se, marxar, sortir corrents*, no apareix testimoniats abans de Polibi III 94, 9 (segle II aC).
- El terme *ὄρασις* (cap. 11, sobre el Ciclop, i cap. 13, sobre les Fòrcides) amb el sentit d'*ull* data de Diodor de Sicília II 6 (segle I aC).
- El verb *προβλέπω* (cap. 11, sobre el Ciclop) apareix a Dionisi d'Halicarnàs XI 20 (segle I aC) i en altres obres de datació incerta, com són els Escolis d'Arat i Isop. La forma de participi actiu *προβλέποντα* no està testimoniada en cap text anterior a Heraclit.
- El terme *γλυκυφωνία* (cap. 14, sobre les Sirenes) té el seu testimoni més antic en Diodor de Sicília III 69 (segle I aC), i apareix també a Pol·lux (segle II dC) i a l'Escoli a Teòcrit 7, 82b. El testimoni de Dionisi Escitobraquiò (segle III aC) és poc fiable, atès el caràcter fragmentari de l'autor, recollit en diverses fonts i sovint reescrit, resumit i modificat.
- La forma del verb *εἰκονογραφῶ* (cap. 15, sobre la Quimera) més antiga es troba a Filò d'Alexandria II 588 (segle I dC). El terme *εἰκονογραφία*, en el sentit de *descripció, representació gràfica*, el dona Polibi (segle II aC). Si bé és cert que el substantiu corresponent, *εἰκονογράφος*, apareix a Aristòtil *Poet.* 1454b9, aquest té el significat de *pintor o retratista*.
- El terme *προσπάθεια* (cap. 16, sobre Circe) no apareix testimoniats fins a Andronic de Rodes, p. 572M (segle I aC).
- El verb *ἡττάω* (cap. 16, sobre Circe), en la seva forma aticitzant i en veu activa transitiva apareix per primera vegada a l'obra de Polibi I 17, 3 (segle II aC) i és utilitzat de manera habitual per Diodor de Sicília XV 87 (segle I aC).
- La forma aticitzant del verb *φυλάττω* (cap. 20, sobre les Pomes d'or de les Hespèrides), a banda dels autors atenesos com Demòstenes, és una constant a l'obra de Plutarc (segle I-II dC).
- El verb *ἀλληγορῶ* (cap. 39, sobre les Vaques d'Hèlios) en l'accepció *interpretar al·legòricament* sembla creació de Plutarc 363d (segle I-II dC).
- El verb *ἰεροθυνῶ* (cap. 39, sobre les Vaques d'Hèlios) no té testimonis anteriors a Heraclit. El substantiu derivat *ἰεροθύτης* apareix a Pausànias VIII 42, 12 (segle I-II dC).

22. HERCHER (1867: 152) esperaria la forma *ὠρεχθῆναι*. Cap editor, però, no ha esmenat aquest pas.

S'ha apuntat la possibilitat que l'últim capítol (39), per les seves característiques (l'ús de la primera persona, la referència a una obra literària, l'ús del verb ἀλλήγοω), sigui una interpolació²³. És cert que per al lèxic que presenta aquest capítol tenim *termini post quos* posteriors als de la resta de l'opuscle, però no hem d'oblidar que el text conservat és el resultat d'un epítom (i, per tant, d'una manipulació), probablement d'època bizantina, que ens ha privat de conèixer la realitat de l'estil i de la llengua de l'autor, cosa que ens hauria permès d'establir amb arguments més sòlids i, per tant, amb més precisió, l'època en què fou escrit el περὶ ἀπίστων d'Heraclit el Paradoxògraf.

Tanmateix, malgrat les especulacions sobre l'autoria de l'obra i les modificacions que hagi pogut patir, és evident que l'última mà que va participar en l'elaboració del text tenia al davant els comentaris grecs a Arat i coneixia l'obra de Plutarc²⁴.

Bibliografia

- ALLATIUS (ALLACCI), L. (1641). *Excerpta uaria Graeca sophistorum et rhetorum*. Roma.
- ALMIRALL, J. (1996). *Arat. Fenòmens. Text revisat i traducció*. Barcelona: FBM.
- CALDERÓN, E. (2004). «Arato y la raza de bronce (Phaen. 131-132): una interpretación». *QUCC* n. s. 78/3, p. 143-151.
- CUARTERO, F. (1998). «Hèracles, fundador de sacrificis: l'heroi de les tres funcions». *Faventia* 20/2, p. 15-25.
- FESTA, N. (1902). *Mythographi Graeci*. Vol. III. Munich/Leipzig: Teubner.
- GALE, Th. (1671). *Opera Mythologica*. Cambridge.
- HERCHER, R. (1867). «Zu Libanius und den beiden Schriften de Incredibilibus». *Hermes* 2, p. 147-152.
- KIDD, D. (1997). *Aratus Phaenomena. Edited with introduction, translation and commentary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MARTIN, J. (1956). *Histoire du texte des Phénomènes d'Aratos*. París: Les Belles Lettres.
- (1974). *Scholia in Aratum Vetera*. Stuttgart: Teubner.
- PÀMIAS, J. (2004). *Eratòstenes de Cirene. Catasterismes. Introducció, edició crítica, traducció i notes*. Barcelona: FBM.
- STERN, J. (2003). «Heraclitus Paradoxographer: περὶ ἀπίστων, On Unbelievable Tales». *TAPhA* 133, p. 51-97.
- WESTERMANN, A. (1843). *Mythographi Graeci*. Braunschweig: Georg Westermann.

23. STERN (2003): «these are perhaps enough to suggest that Heraclitus 39 might have been interpolated into the text from some other source».

24. Aquest tema encara està per desenvolupar i seria objecte d'un estudi més ampli i d'una naturalesa diversa del tema d'aquest article. Tanmateix, fóra interessant entrar a valorar també les implicacions de caire filosòfic i moral del text heracliteu, que d'alguna manera troben correspondència en el pensament de Plutarc, així com relació amb els anomenats *progymasmata*, exercicis de retòrica propis de l'època en què s'interpretava el mateix text de diverses maneres.